استقلال خپلواکی
www.esteqlaal.net

پوهاند عبدالحی حبیبی ۳۱ اکتوبر، ۲۰۲۴

تمدن او د هغه لار

نن په نړۍ کښې تر هرڅه د تمدن ږغ ډېر اروېدل کیږي، د ملتو د لوړتیا او د اولسو د هسکتوب لار دغه تمدن ګڼل کیږي، ټوله اولسونه په دغه لار کښې زیار کاږي، زموږ په مطبوعاتو کښې هم دغه کلمه ډېره لیدله کیږي، پښتانه خو اوس غواړي چې مدنیت وپېژني، او پر دغه لار د سیالانو سره سم سي. نو به موږ د خپلو ورونو د پوهنې دپاره پله پسې پر تمدن باندې څه څېړنه وکو، چې پښتانه وپوهیږي چې تمدن څه شي دئ؟ او څه اصول او لاري لري، او اخیستنه او درلوونه ئې څه ګټې لري؟

ګوندې موږ په دغو کرښو کښې خپلو ورونو ته څه فکري خدمت کړئ وي، دا لیك چې پښتنو ته په پښتو وړاندې کیږي، له علمي کتابو او مجلو څخه اخیستنه او اقتباس دئ :

(۱) تمدن څه شی دئ؟

تمدن عربي کلمه ده، چي اوس عرب حضارت هم ورته وايي، لغوي معنا ئې ښاروالي، او د ښار هستوګه ده. مګر په اجتماعي علم کښي تمدن هغه ښېګړي او اخلاق او هغه فضايل دي چي د يوې ډلي انسانانو د ټولني ژوندون پر ولاړ وي. په نوې دنيا کښي تمدن دوې خواوي لري، چي يوه ئې په فرانسوي سويليزاسيون Civilzation يعني د تمدن ظواهر، او بله خوا ئې کولتور Culture يعني (معاني او دننني شيان) دي.

د فرانسوي سيويليزاسيون خو د يوناني کلمې سيويلتياس Civilitos څخه اشتقاق سوی دئ معنا ئې هغه د ښار هستوګه (حضارت) دئ، او ارسطو چي انسان مدني بالطبع ګڼي، هم ئې مطلب دغه دئ، د عيسوي اتلسم قرن له منځه څخه دا کلمه په فرانسوي کښي په نوي ډول استعمال سوه، مثلاً د بولانژه فرانسوي (وفات ۱۷۵۹ ع) يادداښتونه چي دغه کلمه لومړی پلا په نوي راز پکښي ليدله کيږي، وروسته نو په ۱۷۷۲ ع کښي د انګليسي دائره المعارف دغه کلمه ذکر کړه. بيا نو د فرانسه اکاډيمی او د تروو Trovouse فرهنګ هم دغه لغت راوړی دئ، تر دغو دمخه د شپاړسمي عيسوي پېړۍ په پای کښي هم د مونتي او وروسته نو د ديکارت په ليکونو کښي دغه کلمه ليدله کيږي. د سيويليزاسيون کله خو لمړی په دغه اوسنۍ معنا نه وه مستعمله، ورو _ ورو ئې معنا اوښتي ده، لومړی ئې دغه کلمه په معنا د قضاوت اخيسته، وروسته نو ډيکارټ په مقابل کښي د وحشت او مونټسکيو مشهور فيلسوف د ورانيو او عيبونو مانعه وګڼله، ولټر اورينال پر ځای د ادب او ديدرو د جهل او ناپوهی مقابله راوړه، کندرسه د تمدن پر مخ تګ د روغي وسيله وګڼله.

اما د کولتور کلمه يا له جرمني Kultur يا له لاتيني کولتورای Cultura څخه اخيسته سوی ده چي لومړی پلا د فرانسه اکاديمی (۱۸۳۵ ع) ليکلي او داسي تعريف ئې کړئ دئ : کولتور ټوله هغه زيارونه او مجاهدات دي چي د انسان د فکري او صنعتي تکامل دپاره کار ځيني اخيستل کيږي.

اما د جرمني آډلنګ Adlung قاموس په ۱۷۹۳ ع کولټور د انسانانو د اخلاقي او روحي قوتو مجموعه ګڼي او کانټ مشهور فيلسوف ئې په عقل او حق سره ترجمه کوي، او د عمومي روغي سبب ئې بولي.

دا وې د تمدن درې خواوي، چي موږ ئې لنډ لنډ بيان وکړ، اوس به نو پر بله خوا ورته وګورو:

(۲) د تمدن پيژندنه :

ځيني متخصصين او پوهان د تمدن فن د انسان د اجتماعي او عقلي قوتو تعادل ګڼي، ګڼينو

فرانسوی عالم وايي : چي تمدن ځيني رسوم او دودونه دي، او اوګوسټ کينټ ئي معنوی شی بولي، يو بله ډله بيا وايي : چي تمدن د وحشت تدريجي ورکېدنه ده، چي پند او بېدون عادات په نريو اخلاقو سره اليش سي، او د انسان اجتماعي او قضايي اصول بشپړ سي، ګيزو فرانسوی عالم (۱۷۸۷ _ ۱۸۷٤ ع) چي د اروپا د تمدن تاريخ ئي کښلی دئ، تمدن دوه شيه بولي : اول د اجتماعي ژوندون خپورتيا، دوهم د معنوي ژوندون لوړتيا. دغه د ګيزو تعبير خو داسي ښکاره کوي چي اجتماعيات او عقليات دواړه د تمدن اسباب دي، دی وايي : ماده او معنی دواړه د تمدن لپاره ضروري دي او د انسان عقلي او معنوي او مادي بشپړوالی نو حقيقي تمدن دئ.

هرډر جرمنی مشهور عالم (۱۸۰۳ _ ۱۷٤٤ ع) وايي : چي کولټور (تهذيب) د انسان د کمال پای دئ او خدای تعالی ته ئي نژدې کوي، آډلنګ جرمنی (۱۷۳۲ _ ۱۸۰٦ ع) وايي : چي کولټور دقدرت د ښکلو شيانو د تشخيص او پيژندني خوند دئ. کانټ مشهور فيلسوف وايي چي جګړه او جنګ له انسانانو څخه ورك سي نو به هلته و حقيقي تهذيب ته ورسيږي. ويلهلم وايي : چي تهذيب (کولټور) د ملتو د فکري تاثراتو مجموعه ده، چي هر وخت تغير خوري. همبولډ جرمنی (۱۷٦۷ _ ۱۸۳۵ ع) د انسانانو مدني تشکيلات پر دری برخي ويشي :

۱ .سيويليزاسيون : يعنی د اجتماع او مادي او اخلاقي امورو خپوروالی، او د انسانانو يو د بله خپلوي او مينه، او نوع پرستي.

۲ .کولټور يعنی د انسان د فکر ګېنه او لوړتيا چي د لومړي اساس تينګار دئ.

۳ .بيلډنګ Bildung يعنی د انسان د فکري او عقلي کمال پای چي انسان و خپل خدای ته بولي.

نو له دغو لوړو څېړنو څخه دا څرګنديږي چي تمدن د بدن او روح ګډه پالنه ده، يعنی هغه اسباب او حال چي بشر و بدني او روحی او علي او مادي لوړتيا ته رسوي تمدن ګڼل کيږي.

نو د انسان د اجتماع سمون، د روح روزنه، د اخلاقو پالنه، د مادي شيانو لوړتيا، د صنعت ترقي، د احساساتو روغوالی، او بالآخر هغه چي د ده دنيا او عقبا ورسمه کړي حقيقي تمدن دئ و بس.

(۳) تمدن څنګه شروع کيږي؟

که تمدن د انسانانو د ټولني ژوندون وګڼو، نو له هغه وخته چي انسانانو په ګډه ژوندون کړئ دئ، تمدن هم شروع سوئ دئ، لومړی خو د ژوندون اړتياوي، چي انسانان يو له بله و ګډ ژوندون ته اړ باسي، چي په وير او ښادي او ښه حال او بد حال کښي سره شريکان وي، روسو د فرانسه فيلسوف خو هم د انسانانو اجتماعي ژوندون علت پخپل کتاب کښي چي د (ټولني تړون) social contact ئي نوم دئ داسي ښيي : چي انسانان دپاره د خپلو اړتياوو و ټولني ته اړ

سوه، نو دوی سره راغونډ سوه، او په خپل منځ کښي ئې د ټولني يو تړون وکئ. ولي چي يوه سړي بېل له نورو څخه د خپل ژوندون لوازم او احتياجات نه سواى سره ټولولاى. نو په حقيقت کښي خو د انسان د ژوندون خپلي اړتياوي دي چي دى و ټولني او تمدن ته اړ باسي او تمدن د انسان د اجتماعي احساس او د ټولني د ژوندون سره شروع کيږي.

(٤) د تمدن ډولونه:

تمدن هم لکه نور د ژوندون مسايل د خپل چاپېر (محيط) تابع دئ، هر څومره چي چاپېر بېليږي، تمدن هغومره ډولونه مومي، مثلاً : مادي تمدن، معنوى تمدن، زوړ تمدن، نوى تمدن ... دا خبره له ډيرو پېړيو څخه د پوهانو تر څېړنه لاندي ده، چي آيا تمدن معنوي دئ که مادي؟

له ابتداء څخه چي فلسفه په انسانانو کښي پيدا سوې ده، ځني پوهان تمدن يو معنوى شى بولي او په حيات کښي د معنى سيله کونکى دئ، دا فلاسفه معنويون يعنى د معنى طرفداران Idealists بولي، دوى وايي چي نړى ټوله معنى ده، او د معنى وړانګي دي چي جهان ئې ټوله روڼ کړئ دئ، او انسان و کمال او لوړتيا ته بولي.

د دې ډلي په مقابل کښي يوه بله ډله هم سته چي ماديون ئې بولي Matarialists چي دوى د طبيعي علومو او رياضي څخه کار اخلي، او په دنيا کښي يوازي ماده د ګټي خوا ګڼي، او وايي انسان دي د ژوندون د سموالي دپاره هر کله د مادي علومو څخه استفاده وکي، له دغي ډلي څخه په اتلسمه عيسوي پيرى په اروپا کښي ډېر وه، مګر د دې دوو ډلو له اثارو څخه داسي ښکاره کيږي، چي دوى په مطلب کښي سره ملګري دي ولي چي دوى د حقيقت د پوهني دپاره له عقل او تجربې او حس او ذهني استعداد دواړو څخه کار اخلي، يعنى معنى او ظاهر دواړه د انسانانو د لوړتيا او تمدن اساس ګڼي ولي چي دغه د انسان باطني او ذهني استعداد دئ چي لوى ځښتن په خپل قدرت د ده په خاوره اخښلى دئ او دغه باطني او ذهني استعداد له مادي څخه هم ګټي اخلي.

نن ورځ د دنيا خورا عجيب او خارق العاده ماشينونه او اختراعات ټوله د انسان د فکر او باطن په قوت سره منځ ته راغلي دي. نو صحيح او سم تمدن هغه دئ، چي معنى او ماده يعنى باطن او ظاهر دواړه برخه پکښي لري ولي که يوازي ماده د تمدن سته وګڼل سي نو ماده خو هم يوازي بېله باطني ښېګړو کار نه سي ورکولاى او ورو _ ورو ورکيږي. که څه هم نن ورځ په نړى کښي مادي تمدن غالب سوى دئ مګر پوهان چي د غور په سترګه ورته ګوري يوازي د مادي تمدن پاى وران بولي.

نو که د تمدن حقيقي لوړتيا او رښتينى خوا غواړئ خو دغه ده چي د ماديا‌تو او معنوياتو تعادل

پکښې میندہ سي او له افراط او تفریطه راوګرزي، چې دغه معتدل تمدن نو موږ اسلامي تمدن بولو، او دا هغه لار ده چې انسانان له یوې خوا د مادیت له وحشیګرۍ څخه راګرزوي او له بلې خوا ئې د معنویت له افراطه ژغوري، چې لا رهبانیه فی الاسلام.

(٥) ټولنی ژوندون:

لکه موږ چې دمخه و ویل هیئت اجتماعي خو طبیعي عواملو او د انسان مدني فطرت جوړ کړئ دئ چې جامعه ومیندله سوه نو د دې د ساتني او سموالي دپاره هم ځیني مقررات او قواعد لازم دي، چې دا قواعد نو هر کله د انسان ژوندون تر قید او ضبط لاندي راولي، دغه قواعد نو هغه رسوم او آداب دي چې د انسان ټولنی امور ورسموي. او د ده د ژوندون په سموالي کښې کومك ور رسوي. ځکه دا رسوم او آداب د زماني او چاپېر (محیط) پر اقتضا سره اوړي، او هر کله تغیر او تبدیل کوي. نو د انسان د حال سره سم هر نوي اصول او نوي د ژوندون دودونه زیږي او ورځ په ورځ بشپړ کیږي. د اوسنیو انسانانو د ژوندون اصول او لاري د تیرو پیړیو څخه پاته سوي او ورو _ ورو اصلاح سوي او اوس په بشپړ ډول راوتلي دي نن ورځ متمدن اولسونه او ژوندۍ دنیا په ژوندون کښې ډېر خواص او ښېګړي لري، چې هغه نو د دوی د تمدن او لوړتیا سبب دي او د دوی د ټولني ژوندون پر ولاړ دئ، موږ بې ځیني مهم مواد لاندي بیان کو :

الف ـ د تفکر او کار ډول:

نن د اروپا او د ویښو ملتو د لوړتیا لوی سیر دغه دئ، نو ښایي چې موږ هم پر دې باندي تر هر څه دمخه څېړنه وکو، مغربي وګړي د تفکر او تعمق په خوا کښې آزاد دي، او ټوله چاري او کار او عمل ئې پر یوه سمه رشه (متد) باندي بنا دي، متد یعنی سم روش علاوه پر سوانی انسان د کار د کړن و نوو خواوته هم رابولي. بیکن انګلیس (١٥٦١ _ ١٦٢٦ ع) او ډیکارټ فرانسوی (١٥٩٦ _ ١٦٥٠ ع) د متدولوژی اینوونکي دي.

مغربیان د کار د کړلو دمخه د کار ډول او مقدار او کیف او نتیجه په ذهن کښې وسنجوي، وروسته نو اقدام کوي له دغه جهته نو هم په دغه دوو وروستنیو پیړیو کښې دومره نوي اختراعات او اکتشافات انسانانو کړي دي چې دمخه په زر کاله لا هم نه وه سوي. سبب ئې دا دئ چې د زړو انسانانو کشفیات پر تجربه یا تصادف بنا وه، مګر اوسني انسانان فقط په متد او روش کار کوي. موږ تل زیار کاږو مګر په کار کښې یوه سمه لار او روش نلرو، نو ځکه په پای کښې ستړي سو، او مادي او معنوي قوتونه مو په کار کښې ولاړ سي، کټه هم ونه کو، بالعکس مغربي خلك د کار تر پیل دمخه یو وار د هغه مقدار او نتیجه سنجولای او ویلای سي.

یوازی متډ او سلیقه هم د انسان د ژوندانه تړوله سختی نه سي ورکولای بلکی یو بل متمم هم غواړي چي هغه نو د انسان فطري استعداد او د عقلي قوتو اعتدال دئ، د خاوند په لوی قدرت او د دنیا په اسرارو هغه وخت سړی پوهیږي، چي فطري ذکاوت او د ذهن تېره والی د عقل او سمي رشي اومتډ سره ملګري وي، د فرانسي مشهور ژوندون شناس کلدبرنارډ (۱۸۱۳ _ ۱۸۷۸ ع) وايي : څوك چي فطري استعدا نه لري او متډ یعنی روش اوسلیقه لري داسي دئ لکه ښه مځکه چي تخم نه لري، نو په دې ډول په کار کښي خو یو د ګټي ډك او نافع طرز او متډ لازم دئ بل فطري استعداد هم غواړي.

په دې کښي هیڅ شك نسته، چي موږ د هر څه دپاره قابل استعداد لرو، معنوي قوا مو تر هر چا زیات دي، په استعداد کښي د کار تر هیچا نه پاتیږو. مګر د کار او عمل دوهم ضروري جز یعنی متډ موږ په نن ورځني ژوندون کښي ډېر لازم وي زموږ تړوله د ژوندون چاري په هغه ډول کیږي، چي له عصري ژوندون څخه ډېري لیري دي. ښايي چي موږ د مدنیت په عصري ضروریاتو کښي دا ښېګړه واخلو ولي چي زموږ ژوندون ته له هري خوا ګټه لري او د تمدن عصري د کار او عمل طرز او ډول ډېر پوخ دئ، چي سړی په لږ زیار ډېره ګټه ځني اخیستلای سي،

ب - مېنه، هیواد:

دوهم لوی تړوك د اوسني مدنیت خو د مېني مینه او د خپل هیواد او د خپل وطن محبت دئ، د وطن محبت په انسان کښي لکه فطري داسي دئ، او نن ورځ هم د وطن کلمه پر انسانانو باندي په خورا قوت حاکمیت لري، د وطن تعریف په فني ډول داسي کیږي ، چي وطن د مادي او تاریخي او اخلاقي او ملي کیفیاتو مجموعه ده، یا وطن هغه تړوکر خاوره ده چي طبیعي حدود لري او وګړي هستوګنه پکښي کوي، چي خپل ماثر، مذهب، ژبه، حکومت او اجتماعي یو ژوندون لري.

پخوا خلکو وطن فقط د خپلو پلرو او نیکونو د هستوګي مځکه بلله، او هر چا د خپلو تېرو مېړو د هدیري سره مینه درلوده، زړو یونانیانو خو د وطن کلمه په دیني شعایرو کښي ګډه مقدسه بلله، افلاطون وايي چي د انسان ژوندون په وطن پوري تړلی دئ، سقراط خو د خپل هیواد د قانون په منلو کښي ځان مړ کئ، په پخوانیو انسانانو کښي د وطنه څخه شړل، خورا لو جزاء وه، نو داسي ښکاره کیږي چي د پخوانیو انسانانو د مېني مینه خورا ډېره وه، مګر اوس چي په تمدن کښي د وطن مینه سته، سېه ئي دغه ده، چي سړی هلته خپل اجتماعي حقوق او د ځان او مال د ساتني اطمینان لري، متمدن اولسونه وطن خورا ګران بولي، د وطن د ساتني دپاره تر ځان هم

تېر دي، په عسکریت او اداء کېدو کښي د مالیاتو او محصولاتو او په احترام کښي د اصولاتو د خپل هیواد یو تر بل دمخه توب کوي، او ځو روح ئې په بدن کښي وي د خپل هیواد ساتنه کوي، او پردي نه راپرېږدي چي پر وطن دې راسي، یا په بده سترګه ورته وګوري.نن ورځ مدني انسانان ټوله د خپل هیواد دپاره ځانونه واری کوي، دوی د خپلي خپلواکی او مېني ساتنه پر ځان لمړی فرض ګڼي، او هر سړی د ټوله مملکت او اجتماع دپاره تر خپلو شخصي ګټو تیرېږي.
په دغه اجتماعي احساس کښي شخصي ګټه هم پرته ده، ولي که اجتماع ترقي وکړي، طبعاً هر سړی هم ور سره لوېږي، دا ډول اجتماعي ژوندون هغه د افلاطون (مدینهٔ فاضله) ده چي اوس د اروپا خلکو منځ ته راوایستله، نو په مدنیت کښي وطن ډېر اهمیت میندلی دئ، او نن ورځ ګویا ټوله انسانان په وطنیت ویاړي.

ج - سیاسي او بین المللي ژوندون:

د ملتو یو د بله د خپلوی او میني روابط او مناسبات هم د تمدن یو ښه اثر وي، ملتونه په مدني ژوندون کښي ډول ډول روابط سره لري، مثلاً یو د بله سوداګري سره کوي، یو د بله علمي چاري سره زده کوي، یو د بله په حیاتي چارو کښي کومك او تعاون سره کوي، یو دولت یو شی لري، ها بل دولت بل شی لري، دا یو خپل متاع او مال ورکوي، ها بل بیا د خپل هیواد مالونه ورته په عوض کښي لیږي، دا روابط دومره ټینګ دي، چي نن ورځ ئې اولسونه و هر راز کومك او خپلوی ته اړ دي. که یو ملت و ماشین او وسلي ته اړ وي، او پخپله ئې نسي جوړولای ها بل ملت چي دغه جوړولای سي هم و اومو موادو ته اړ وي نو دا اړتیا ګویا یوه طبیعي اړتیا ده، چي ملتونه ئې سره کوي. د دغه چارو د سمولو او بین المللي اړتیاوو د هیسته کولو دپاره ملتونه سیاسي روابط سره لري، او بین المللي جرګې او مرکې جوړي سوي دي چي په دغو وسلو سره ملتونه یو د بله خپلوي لري، او خپل احتیاجات رفع کوي.
که څه هم انسانان او اولسونه یو د بله و جګړې ته هم اړ کېږي، او هر څوك غواړي چي خپل حقوق او ښېګړي وساتي مګر روغه او صلح هم د تمدن یو اساسي ټوك دئ، ملتونه د روغي دپاره په سیاسي مرکو او بین المللي جرګو کښي زیار کاږي او حتی المقدور نه پرېږدي، چي انسانان یو د بله ویني توی کړي ... !بین المللي جرګه ددغه مطلب دپاره لمړی وار د امریکا د رئیس جمهور ویلسن په توصیه په ۱۸۳۰ کال په ژنو او بیا په ۱۸٤۳ په لندن کښي جوړه سوه.
علاوه پر دغه ملتونه زیار کاږي، چي یو د بله د ګډون روابط ډېر کړي، نو یو د بله ورزشي مسابقي کوي، د سکارټ ټولني، او د زده کوونکو هلکانو ټولني، یو د بله مملکتو ته سره استوي، سیاسي سړي هر کله په هیوادو کښي ګرزي، چي ملتونه یو د بله سره خپل او نژدې کړي.

تمدن د انسانانو د ګډون او نژدې والي دپاره نور ښه وسایل هم ایجاد کړي دي، مثلاً د تګ او راتګ دپاره داسي وسایل سته، چي خورا ژر انسانان له یوه ځایه بله ځای ته بیایي، پخوا خو دغه وسایل نه وه، نو انسانان هم خورا سره لیري وه، د خپلوی روابط ئې نه درلوده، یو د بله ئې نه سره پېژندل، مګر مدنیت دغه بېګانګي د بشر له منځه ورکه کړه، اوس ټوله ملتونه یو د بله ښه سره پېژني، یو د بله په اخلاقو او عاداتو او یو د بله په دیانت او ملیت ښه خبر دي.

اخبارونه، مجلات، تیلګراف، راډیو، بي سیم، د بین المللي ارتباط ښه وسایل ګڼل کیږي او په دغو وسایلو نن ورځ انسانان د ګډون او تمدن حد ته رسېدلي دي، او بین المللي او سیاسي ژوندون ئې لوړتیا میندلي ده.

اوس چي یو نطاق او ویونکي مثلاً په لندن یا امریکا کښي وینا کوي موږ ئې په راډیو کښي دلته پخپل کور کښي اروو، دا وسایل تمدن موږ ته راکړي دي که نه وي، موږ خو پخوا له اسیا نوره مځکه نه پېژانده، او نه موږ چا پېژاندو.

(د) روغتیا:

هر څوك په دې پوهیږي چي پر دې نړی د سړي دپاره هیڅ خوښي او سعادت بېله روغتیا نسته، هر څه دي وي چي د سړي بشر نه وي روغ د دنیا ښادی هیڅ دي. نن ورځ متمدن اولسونه او ژوندي توکمونه ټوله په دغه وینا ښه پوهېدلي دي چي بېله روغتیا به هیڅکله یوازینی او ټولنی خوښي او ښادي ونه ویني، ولي چي روغ روح او عقل هم په روغ بشر کښي وي. ناروغه بشر پر نړی د بري مخ نه سي لیدلای د هر توکم سړي چي ناروغه وي، هغه اولس هم ټوله ناروغه دئ، او هر کله به په خواري ککړ وي، نو د دغه لامله نن ویښ اولسونه هغه چمو ته چي د بشر روغتیا په ساتله کیږي، ډېره پاملرنه کوي، ورزش او بدني لوبي ډېروي، د لوبو ټولني جوړوي، چي روغ او غښتلي زلمي ومومي، او د ټوله اولس بشرونه روغ او مړوچي وي. ویښ ملتونه کورت ناروغی پخپل منځ کښي نه پرېږدي، او هر کله په دې زیار کښي دي، چي هر راز ناروغی د دوی له منځه ورکي سي، یوازی د دارو او دوا په سبب نه بلکي په ډېرو علمي چارو ئې ډېر مرضونه له خپلو مېنو څخه ورك کړي دي.

د هستوګي ځایونه پاك ساتي، د چښنګ اوبه په صحي ډول تهیه کوي، خیري او مرداری او ګندګی کورت نه پرېږدي، هیڅوك داسي چاره نه کوي، چي خپل یا د بل چا روغتیا ته تاوان ورسیږي.

تر دغه لا لوړ اوس مدني انسانان په روحي ډول او معرفت النفس له خوا هم ځني عقلي او فکري مرضونه د تلقین په ډول علاج کوي، لندې دا چي په هر چم کیږي، دوی مرض او ناروغی په

خپلو مېنو کښي نه پرېږدي، شفاخاني او د روغتيا ځايونه په هر ښار کښي ډېر دي، چي وړيا و ناروغانو ته دارو ورکوي، او د دوی پالنه په ښه ډول کيږي، د انسان د تمدن لمړنی اساس خو هم اوس دغه دئ او د اولسونو لوړتيا او ځوړتيا هم په دغه اړه لري. روغ او غښتلي اولسونه، تل غښتلي دي او هيڅوك پر دوی برى نسي ميندلای.

(هـ) علمي ژوندون:

د انسان پوهني د تمدن د لوړتيا سره سمه لوړتيا او ډېرښت کړی دئ، په لومړيو زمانو کښي فلسفه ځني ابتدائي معلومات وه، د ارسطو تر مړيني پوري فيلسوف هغه څوك ګڼل کېدئ چي د خپلي زماني ځني معمولي معلومات ئي درلوده. تر ده وروسته اندرنيکوس د ارسطو معلومات سره يو ځای کړه، او د لوړي فلسفي او ماوراء الطبيعه څخه ګډ سو. په خواصو کښي د شيانو ئي فکر کاوه، او فيزيك ئي جوړ کئ، تر دې وروسته نو ورو _ ورو علم بل راز سو، او مخ پر لوړه ولاړ، او طبيعي علوم سره سم سوه، فيزيك چي د انسان د علمي ژوندون سره روغ ۇ، څه نه څه ژوندی سو، او په دې فن کښي ډېر پوهان راووته، په منځنيو پېړيو کښي که څه هم په اروپا کښي د مسيحي دين روحانيون د علم او فلسفي مخالف وو، مګر د ايشيا څخه مسلمانانو د علم او پوهني رڼا پر اروپا واچوله، او هغه بيده دنيا ئي ويښه کړه دوی د تمدن لاري او د علم د خپورتيا چاري اروپا ته وښوولې، څو چي ورو ورو اروپا هم ويښه سوه او مادي علوم ډېره سوه، او د علم سته له عقلي او ذهني کلياتو څخه په تجربه او استقراء کښېښوله سوه، اروپا طبيعي او تجربي علمونه خپاره او ډېر کړه، او تجربه ئي د خپل مدنيت اساس وبلله، بيکن انګليسي عالم د خپلو منطقو په کتاب کښي و ويل چي تجربه د حقايقو د پوهني لمړی وسيله ده، په دې ډول علم بشپړ سو، او مشهور پوهان لکه : دکارټ، پاسګال، کپلر، نيوټن، ګاليله، لاپلاس او نور ښکاره سوه، چي وروسته نو د نونسم قرن په پای کښي علم او عمل دواړه و خورا لوړتيا ته ورسګېده، او د انسان عملي ژوندون چي د علم سره ګډ سو نو ئي نوی اختراعات وکړه او دا اختراعات دومره ډېره سوه چي اوس موږ دې پيړی ته د اختراعاتو پيړی هم ويلای سو. د دې مدني پيړۍ نوي اختراعات ټوله پر علمي اصولو بناء دي، او د طبيعي قواوو څخه کار اخيستل کيږي، طياره، رېل، جهازونه، ټيلګراف، راډيو، او نور د دې پيړۍ اختراعات دي چي تمدن ئي و خپلي لوړتيا او بشپړتوب ته رسولی دئ.

علم څه شی دئ؟

د دې پوښتني ځواب که څه هم ډېرلنډ دئ مګر د دې دپاره چي د اوسني تمدن اساس پر علم تينګ دئ، ښايي چي لږ څه پکښي وږغيږو، منطقي پوهان وايي ، چي په ذهن کښي د شيانو

تصوير علم دئ، چي حصولي او حضوري اقسام ولري، د دې زماني پوهان د موجوداتو د واقعي ډول پوهنه علم بولي، او وايي چي پوهنه درې برخي لري ، سطحي، علمي، فلسفي.
سطحي علم هغه اطلاعات دي چي د تجربې او نقل او ليدلو او حواسو له خوا ومیندلی سي، لکه چي هلك اوبه په ليدلو سره پيژني، اما خواص او اجزا ئي ندي ورمعلوم. دوهم علمي، پوهنه هغه ده، چي هغه د انسان سطحي معلومات ډېر سي، او بشپړ سي، دا ډول پوهنه هم په مشاهده، او حافظه او استعداد اړه لري، مګر په دې زمانه کښي د علم تعريف په دې ډول کيږي :
علم هغه اجتماعي پوهنه ده چي د انسانانو د مختلفو افکارو څخه زيږېدلې ده يعنی د انسان ذهني کلي اصول او اساسي قوانين د ژوندون پر مقتضياتو برابر، او د چاپېر (محيط) سره سم ورو ورو بشپړ سوي، او دا اوسنی علم ځني جوړ سويدئ. د فرانسي مشهور فيلسوف پاسګال هم دغسي وايي، چي د انسانانو علمي معلومات داسي دي لکه يو سړی چي څو پيړۍ ئې پر دنيا ژوندون کړئ وي، او هر کله زده کړه کوي نو ښکاره ده چي د دې سړي پوهنه هر کال ډيريږي.
په دغه ډول علم هم بشپړ توب کړي، او د انسان اجتماعي معلومات د علمي کلياتو په ډوه منځ ته راغلي او وروسته تر منلو او تجربې د عمومي اصولو په څېر ښکاره سوي دي. نو له دې جهته اوس علم يوه اجتماعي پوهنه ګڼله کيږي.
اوسنی علم پر ښکاره حقايقو بنا دئ، او د علت او معلول په چارو کښي ګډ دئ، نن ورځ تجربي علوم لکه فيزيك ، شيمي، نجوم او نور ټوله د فعل او انفعال بحث کوي، مثلاً که يو کانی شی تود کو، نو منسبط کيږي، نو د انبساط او حرارت تر منځ يوه رابطه سته، که فلزات تاوده سي، خپورتيا کوي، او که د فلزاتو خپورتيا راسي، حرارت ځيني ميندہ کيږي، نو علماء حرارت علت بولي او انبساط معلول ګڼي، په دې ډول نو نوی علم ټوله د انسان د فکري قواوو مرتبه او منظمه نتيجه ده ، چي کلي قوانين او د موجوداتو علل او روابط ښکاره کوي، او له دغو تحقيقاتو څخه د انسان د ژوندون د ښېګړو دپاره کار اخلي، او تمدن هم لوړوي او بشپړه کوي ئې.

(ز) اختراعات:

د انسانانو معلومات ورځ تر ورځ ډيريږي په هره اندازه چي د انسان ذهن په تجربه او تجزيه بُخت سي، په دغه ټکانه هم مجهولات هم لوړيږي، اختراع هم دغه ته وايي چي د طبيعت موجوده قوتونه سړی استعمال کړي او پر بله خوا ئې راواړوي، او کار ځني واخلي، اختراعات د تمدن روح ګڼل کيږي، او پر دوه ډوله دي :
لمړۍ تصادفي او د پيښي اختراع، دوهمه علمي اختراع، پخوا به اختراعات ډېر ځله د پيښي په ډول کېده، په ژوندون کښي به پر انسان ناڅاپه يو نوی شی پيښ سو. مګر د اوسنۍ دنيا اختراعات

ټوله علمي او پر اصولو باندي بناء دي، د دې وخت مخترعین سلیم عقل او پوهنه لري، چې د طبیعت له قوتو څخه استفاده کولای سي، او علمي خوند دوی د اختراع خواته بیایي. د فرانسي مشهور ریاضی پوهېدونکی هانری پوانکاره هم دغسي وایي، چي د نن ورځي پوهان د خپل علمي خوند له خوا په پلټنه پیل کوي، دا پلټنه د ګټي دپاره نه ده، بلکي سبب ئې هغه خوند دئ، چي دوی ئې د قدرت د ښایست د ننداري څخه لري.

د نن ورځي مخترعینو کار ټوله د صحیح متډ او اصول له رویه دئ، د امریکا مخترع ادیسون وایي چي په سل کښي پنځه نوی اختراعات د زیار له خوا منځ ته راغلي دي.

دغسي هم نن مدنی دنیا د اختراعاتو دپاره ټوله وسائل او لوازم راغونډ کړي دي چي په لویو هیوادو کښي لوی لوی د پلټني ځایونه او د تجربو ځایونه (لابراتوار) سته، چي ټوله علمي اسبابونه پکښي حاضر دي. په جاپان کښي یوه داسي تجربه خانه سته چي (٦٠) زره مهندسین اړه ورسره لري، نو د دې مدني عصر اختراعات اوس د پوهانو په ټولنو او علمي مؤسسو اړه لري، او په متمدنو اولسونو کښي د علمي پلټنو دپاره ډېري موسسي سته، یوازي په اتازوني کښي (۱۰۰۰) علمي مؤسسې د دولت په مصرف د علمي کشفیاتو دپاره جوړي سوي دي چي مصارف ئې د کاله شل ملیون ډلار پوري دي.

په اروپا کښي هم داسي د علمي پلټنو ځایونه خورا ډېر دي، په انګلستان کښي یوه مؤسسه ده چي د کاله اتیا لکه پونډ په تجربو خرڅوي، او ډېر ځله داسي هم پېښېږي چي ډېر مصارف د یوه علمي کار دپاره وکړي او هغه کار هم ونه سي، لکه چي په جرمني کښي یوې د رنګ کولو کارخانې په لمړني تحقیقاتو کښي پنځه ملیونه ډلار خرڅ کړه او د ایران د جنوبي تېلو د کشف دپاره دوه انګلیسي شرکتونه په لمړنیو مصارفو کښي ډېوالي سوه، څو چي بیا دریم شرکت بری مېندونکی سو، او تېل ئې ومېندله. په دې ډول اختراع د اوسني تمدن لوی ټوك دئ، او د علم له لاري انسانانو نوی نوی ډېر اختراعونه کړي دي، چي نن ورځ و مدني ژوندون ته ډېر خدمت کوي، او د انسان د ژوندون په سمون کښي بشپړه برخه لري[1].

[1] (طلوع افغان، ۱۳۱۷ لمریز کال، پرله پسیګ : ۸، ۹، ۱۰ او ۱۲ګڼي.